

<https://doi.org/10.15407/socium2019.04.109>

УДК 331.5

Гук Л.П., канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу соціально-економічних проблем праці ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: l_guk@ukr.net

БАЛАНС МІЖ ПІДГОТОВКОЮ КАДРІВ З ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЮ ОСВІТОЮ ТА ПОТРЕБАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ У РОБОЧІЙ СИЛІ СЕРЕДНЬОГО ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ

Розглянуто проблеми відповідності пропозиції робочої сили певного освітнього рівня, що створює ринок освітніх послуг, та попиту, сформованого національним ринком праці. Досліджено існуючий розподіл зайнятих за рівнями освіти в Україні та виявлено, чи наявна відповідність здобутого та фактично необхідного для виконання професійних обов'язків освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятого населення. Відповідно до цього розподілу, визначено збалансованість на національному ринку праці попиту та пропозиції працівників, які належать до груп середнього професійно-кваліфікаційного рівня. Встановлено принципи трансформації освітньої структури зайнятого населення та визначено, що загальною тенденцією для України є зміна структури зайнятого населення у бік зростання кількості осіб з вищим рівнем освіти та кардинального зменшення низькоосвіченої когорти населення. Такий дисбаланс з економічної точки зору формує проблему надлишкової освіти. Визначено, що стабільно високим залишається попит на працівників середнього професійно-кваліфікаційного рівня. В результаті ранжування даних розподілу зайнятого населення з професійно-технічною освітою за віковими групами виявлено, що поступовий перехід зайнятого населення з цим рівнем освіти до когорти осіб старшого працездатного, а відтак і непрацездатного віку, відмова молоді від зайнятості, що потребує професійно-технічної освіти, у найближчому майбутньому призведе до стрімкого скорочення групи кваліфікованих робітників з професійно-технічною освітою. Аналітична оцінка зайнятих за укрупненими професійними групами, що належать до середнього професійно-кваліфікаційного рівня, надав загальне уявлення про забезпеченість ринку праці фахівцями, які підготовлені в закладах професійно-технічної освіти. Дослідження специфіки насиченості ринку праці фахівцями певних професій дозволило сформувати перелік професій, які найбільшою мірою впливають на розбалансування попиту та пропозиції працівників середнього професійно-кваліфікаційного рівня на ринку праці України.

Ключові слова: ринок праці, ринок освітніх послуг, зайнятість, безробіття, професійний дисбаланс.

Гук Л.П., PhD. (Economics), senior researcher, department of social and economic problems of labour, SO “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: l_guk@ukr.net

THE BALANCE BETWEEN TRAINING OF PERSONNEL WITH PROFESSIONAL TECHNICAL EDUCATION AND THE NEEDS OF THE NATIONAL LABOUR MARKET IN THE LABOR FORCE WITH SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION

The article dwells upon the problems of matching the supply of labour force with a certain educational level, which creates market for educational services; and the demand created by the national labour market. Author investigates the existing distribution of the employees by educational levels in Ukraine and this investigation reveals the correspondence of the acquired educational

© Гук Л.П., 2019

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2019, № 4 (71): 109–123

109

qualification level and the actual necessity in order to fulfill the professional duties. Based on this distribution, paper offers balance between the national labour market supply and demand of workers belonging to groups with secondary vocational qualifications. The principles of transformation of the educational structure of the employed population are established and it is determined that the general tendency for Ukraine is to change the structure of the employed population towards an increase in the number of people with higher education and a dramatic decrease in the low-educated cohort of the population. From an economic viewpoint such imbalance, creates problem of excess education. It is established that the demand for workers of secondary vocational level remains stable. According to the distribution of employed population with vocational education by age groups, it is determined that there is a gradual transition of the employed with this level of education to a cohort of older employees, and therefore incapacitated, as well as there is a refusal of young people of vocational education. This will lead to a rapid reduction of the group of skilled workers with vocational education in the near future. Analytical evaluation of employees by large professional groups, which are related to the secondary vocational education level, provided a general idea of the labour market security by specialists trained in vocational schools. The study of the specificity of the labour market saturation by specialists of certain professions allowed to form a list of professions that have the greatest influence on the imbalance of supply and demand of workers with secondary vocational education level at the Ukrainian labour market.

Keywords: *labour market, educational services market, employment, unemployment, professional imbalance.*

Актуальним напрямом розвитку національної економіки є досягнення балансу між потребами ринку праці в фахівцях певного професійно-кваліфікаційного рівня та пропозицією відповідних кадрів, що формується закладами освіти. Неузгодженість стратегічних планів формування ринку освітніх послуг з прогностичними трендами розвитку ринку праці призводить до певних диспропорцій, зокрема, рівень освіти зайнятих, які належать до окремих професійно-кваліфікаційних груп, не відповідає рівню кваліфікації, що необхідна для виконання професійних обов'язків, передбачених для них у Класифікаторі професій¹. Такі тенденції спостерігаються як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. У контексті формування дисбалансу між підготовкою кадрів з професійно-технічною освітою та потребами ринку праці у робочій силі середнього професійно-кваліфікаційного рівня Україна не стала винятком.

Ефективне використання накопиченого освітнього потенціалу зайнятих визначає якість економічного зростання будь-якої країни. Дослідження існуючого розподілу зайнятих за рівнем освіти та відповідності отриманого рівня освіти потребам національної економіки характеризує, якою мірою пропозиція освітніх послуг відповідає попиту на певний освітній рівень з боку ринку праці. Неузгодженість між структурою попиту та структурою пропозиції може бути як зі знаком мінус, коли фактичний рівень освіти є нижчим за необхідний, так і зі знаком плюс, коли він є вищим за необхідний рівень для посади, що фактично обіймається працівником. Причини подібних неузгодженостей свідчать про незбалансовану взаємодію між ринком освітніх послуг і ринком праці. З одного боку, можливо, система освіти негнучко реагує на попит від

¹ Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>

ринку праці, а з іншого – ринок праці не повністю реалізує потенціал і нові можливості, що пропонуються ринком освітніх послуг.

Питання щодо сфери підготовки робочої сили та узгодженості дій ринку освітніх послуг і ринку праці досліджувалися такими вітчизняними ученими, як О. Балакірева, С. Бандур, В. Близнюк, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Л. Ільч, А. Колот, О. Левченко, І. Манцуrow, І. Петрова, Я. Юрик та інші [1–10]. Дослідники займалися різноманітними проблемами трансформації професійно-кваліфікаційної структури зайнятих на ринку праці, питаннями гармонізації ринків освітніх послуг і праці: державним регулюванням, модернізацією освітніх програм і ринку освітніх послуг у цілому. Проте практично недослідженими залишаються питання збалансованості на національному ринку праці попиту та пропозиції працівників, які належать до груп середнього професійно-кваліфікаційного рівня.

Метою статті є аналітична оцінка дисбалансу між підготовкою кваліфікованих робітників у закладах професійно-технічної освіти та потребами національного ринку праці у робочій силі середнього професійно-кваліфікаційного рівня. У цьому контексті важливим вважаємо виявити відповідності фактично здобутого та необхідного для виконання професійних обов'язків освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятого населення.

Зазвичай передбачається, що будь-яке робоче місце вимагає освіти певного рівня. Якщо працівник здобув освіту саме того рівня, що необхідний на цьому робочому місці, то можемо констатувати відповідність між необхідною та фактичною освітою. У національному класифікаторі України “Класифікатор професій” ДК 003:2010², за основу розроблення якого було прийнято Міжнародну стандартну класифікацію професій [11], визначено відповідність кваліфікаційного рівня робіт, що виконуються, вимогам до освіти, професійного навчання та практичного досвіду працівників, здатних виконувати відповідні завдання та обов'язки.

Згідно з розділом 4 Класифікатора професій, виокремлено дев'ять професійно-кваліфікаційних груп. Перші три групи (законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі); професіонали; фахівці) вміщують професії, що передбачають високий рівень знань і вимагають від працівника кваліфікації за дипломом про повну вищу освіту, дипломом про присудження наукового ступеня або атестатом про затвердження вченого звання. Для виконання професійних завдань у дев'ятій групі (найпростіші професії) необхідними є базова загальна середня освіта або початкова загальна освіта та мінімальна професійна підготовка на виробництві або інструктаж. Зайнятість у п'яти професійно-кваліфікаційних групах (технічні службовці; працівники сфери торгівлі та послуг; кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства; кваліфіковані робітники з інструментом; робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічно-го устаткування, складання устаткування)³ передбачає наявність професійно-технічної

² Там само.

³ *Технічні службовці* – до цього розділу належать професії, до яких може бути застосований рівень кваліфікації “молодший спеціаліст”, а також професії, що вимагають повної загальної середньої та

освіти. Представників цих п'яти груп визначимо як працівників, які належать до груп середнього професійно-кваліфікаційного рівня.

Рівень фактичної освіти може відхилитися від необхідного для роботодавця як в більший, так і менший бік. З економічної точки зору, найактуальнішою є проблема надлишкової освіти. Одним з перших питань про потенційні негативні наслідки надлишкової освіти порушив Р. Фрімен у дослідженні “Надмірно освічений американинець” [12], присвяченому появі в США в 1970-ті роки на ринку праці великої чисельності випускників коледжів і університетів. Цю тенденцію він пояснював змінами в структурі економіки й уповільненням темпів створення робочих місць, що потребують високого рівня освіти. Зростаюча пропозиція освіченої робочої сили може не тільки бути реакцією на стимули, створювані перспективою отримання більш високих заробітків, але й відображати соціальні норми, коли вищій освіті приділяється особливо значуща соціально-статусна роль. Штучне збільшення попиту на таку освіту з боку населення, рекламне окреслення привабливих перспектив майбутнього для випускників ЗВО підтримує в Україні розширення сфери вищої освіти (табл. 1).

Незважаючи на скорочення у 1999–2017 рр. майже на 20% кількості зайнятого на українському ринку праці населення, кількість і частка зайнятих з повною вищою освітою за цей період зросла на 13,6 п. п. Роботодавці обґрунтовують свої вимоги щодо наявності вищої освіти у претендентів на вакантні місця необхідністю збільшувати продуктивність праці, на що, як вони вважають, здатні працівники з вищою освітою, які можуть з більшою ймовірністю швидко адаптуватись (у бік ускладнення) до використовуваних ними технологій. Молодь обирає для себе стратегію здобуття повної вищої освіти, пояснюючи раціональність такого підходу вимогами окремих роботодавців, які наймають переважно випускників ЗВО, та бажанням отримувати вищу заробітну плату, яку, на їхню думку, гарантує вища освіта.

професійно-технічної освіти чи повної загальної середньої освіти та професійної підготовки на виробництві. **Працівники сфери торгівлі та послуг** – більшість професій, вміщених до цього розділу, вимагає повної загальної середньої та *професійно-технічної освіти* чи повної загальної середньої освіти та професійної підготовки на виробництві. Ряд професій може мати освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста. Для деяких професій, пов'язаних з виконанням робіт високої кваліфікації, потрібна кваліфікація молодшого спеціаліста. **Кваліфіковані робітники сільськогосподарського та лісового господарств, риборозведення та рибальства** – до цього розділу належать професії, що вимагають повної загальної середньої та *професійно-технічної освіти* чи повної загальної середньої освіти та професійної підготовки на виробництві. **Кваліфіковані робітники з інструментом** – ці професії вимагають повної загальної середньої та *професійно-технічної освіти* чи повної загальної середньої освіти та професійної підготовки на виробництві. Для деяких професій, пов'язаних з виконанням робіт високої кваліфікації, потрібна кваліфікація молодшого спеціаліста. **Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин** – для деяких професій, пов'язаних з виконанням робіт високої кваліфікації, потрібна кваліфікація молодшого спеціаліста. Професії, пов'язані з виконанням робіт середньої кваліфікації, вимагають повної загальної середньої та *професійно-технічної освіти* чи повної загальної середньої освіти та професійної підготовки на виробництві. Для професій, пов'язаних з виконанням робіт низької кваліфікації, достатньо базової загальної середньої освіти та мінімальної професійної підготовки на виробництві чи інструктажу.

Таблиця 1

Зайнятість населення за рівнем освіти

Рівень освіти	Кількість зайнятих, тис. осіб		Структура зайнятих за освітнім рівнем, %		Зміни розподілу зайнятих за освітою	
	1999	2017	1999	2017	тис. осіб	п.п.
Повна вища	3861,6	5332,6	19,4	33,0	1471,0	13,6
Базова та неповна вища	4260,3	3326,8	21,4	20,6	-933,5	-0,8
Професійно-технічна	4797,6	4173,5	24,1	25,8	-624,1	1,8
Повна загальна середня	4594,8	3016,8	23,0	18,7	-1578,0	-4,4
Базова загальна середня	1931,0	296,3	9,7	1,8	-1634,7	-7,8
Початкова загальна, немає освіти	502,5	10,4	2,5	0,1	-492,1	-2,5
Усього	19947,8	16156,4	100	100	-3791,40	

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

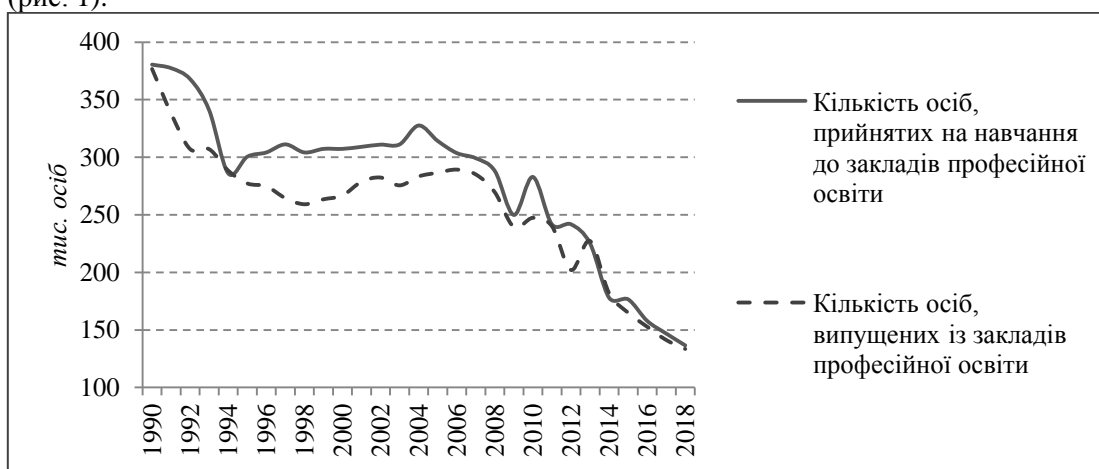
Наявність надлишкової освіти віддзеркалює неефективне використання трудового потенціалу зайнятих, недоотримання ними доходу, що відповідає рівню їх освіти, та неефективне використання витрачених на здобуття освіти коштів, як державних, так і юридичних або фізичних осіб. Недостатній рівень освіти працівників говорить про неефективність роботи закладів професійно-технічної освіти в контексті неузгодженості структури й якості підготовки фахівців і попиту ринку праці.

Подібні ситуації можуть статися, якщо пропозиція робочих місць, зайнятість на яких передбачає наявність вищої або нижчої кваліфікації, негнучко реагує або зовсім не реагує на зміну пропозиції робочої сили відповідно до вищої або нижчої кваліфікації і, навпаки. Сьогодні одним з найважливіших завдань для пошуку конструктивних рішень щодо збалансування пропозиції та попиту на кваліфікованих робітників і фахівців певної спеціалізації є налагодження діалогу між представниками ринку освітніх послуг і роботодавцями. Якщо підприємства не створюють достатньої кількості нових робочих місць, що потребують високої кваліфікації, утримуючи жорстку структуру попиту на працю і не адаптують використовувані ними технології з урахуванням зростання пропозиції кваліфікованої (освіченої) праці, то ця пропозиція буде зростати більш швидкими темпами, ніж попит на неї.

Необхідність підвищувати конкурентоспроможність підприємств і адаптуватися до мінливого ринкового середовища має спонукати роботодавців активно впроваджувати інноваційну техніку та технології, шукати працівників, здатних швидко опанувати нові навички з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою сучасного технологічного устаткування. Однією з головних конкурентних переваг у такій ситуації стають високоосвічені, мотивовані на продуктивну роботу кваліфіковані працівники. Вони здатні виконувати свої функціональні обов'язки, використовуючи сучасну техніку й технології, тому сьогодні є своєрідним "гарантом" збереження конкурентних позицій національних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ефективна діяльність підприємств безпосередньо залежить від наявності кваліфікованих робітників з професійно-технічною освітою, тому їх частка у структурі зайнятого населення збільшилася, хоча кількість зайнятих осіб з відповідним рівнем освіти на українському ринку праці скоротилася (табл. 1).

Формування перспективної потреби регіонів у кадрах з професійно-технічною освітою значною мірою визначається спеціалізацією та ринковою орієнтацією регіонів. Більший попит на фахівців з високим і середнім професійно-кваліфікаційним рівнем освіти спостерігається переважно в індустріальних регіонах, що зумовлено наявністю великих промислових центрів, найменша пропозиція – в аграрних регіонах і сільській місцевості. Для мінімізації ризиків, забезпечення збалансованості перспективної потреби в кадрах з професійно-технічною освітою та обсягами їх підготовки необхідна адаптивна система освіти, здатна реагувати на запити ринку праці. Одним із засобів, за допомогою яких можливо досягти підвищення якості професійної освіти, забезпечення структурної відповідності підготовки кадрів вимогам ринку праці та ефективного використання ресурсів системи професійної освіти є дослідження обсягів підготовки кадрів з професійно-технічною освітою для національного ринку праці. Це дозволить оцінити кількість робочої сили, яка створює пропозицію працівників даного рівня освіти на ринку праці, та порівняти її з кількістю робочих місць, які формують попит на таку робочу силу.

Український ринок освітніх послуг за 1990–2018 рр. значно скоротив обсяги підготовки кваліфікованих робітників у закладах професійно-технічної освіти. Кількість осіб, прийнятих на навчання до цих закладів освіти у 1990 р., становила 380,5 тис. осіб, у 2018 р. – 136,6 тис. осіб; кількість випускників закладів професійно-технічної освіти у 1990 р. досягала 376,7 тис. осіб, у 2018 р. – лише 133,5 тис. осіб (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка кількості осіб, прийнятих на навчання до закладів професійної освіти, та осіб, випущених із закладів професійної освіти у 1990–2018 рр.

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Скорочення майже утричі кількості кваліфікованих робітників, які випускаються українськими закладами професійно-технічної освіти, пояснюється зменшенням кількості таких закладів з 1246 осіб у 1990 р. до 736 осіб у 2018 р., що відображає тенденції до нехтування професійною освітою на користь масового здобуття вищої освіти,

незважаючи на відповідність рівня здобутої освіти освітньому рівню, який вимагається для обіймання вакантних посад на українському ринку праці. Певні вакансії можуть бути задоволені кадрами з професійно-технічною освітою, що відповідає вимогам ринку праці, на якому широко використовуються нова техніка та сучасне інноваційне устаткування.

Можливою причиною різкого скорочення кількості випускників закладів професійної освіти є незадоволеність роботодавців якістю підготовки кадрів, що пов'язано із застарілою матеріально-технічною базою цих освітніх закладів, недосконалістю кваліфікаційних характеристик на професії та види робіт, державних стандартів професійно-технічної освіти тощо. Проте попит на кваліфікованих робітників з професійно-технічною освітою в Україні залишається на доволі високому рівні.

У структурі зайнятих за рівнем освіти за 1999–2017 рр. кількість кваліфікованих робітників з професійно-технічною освітою зросла тільки на 1,8 п. п., а їх фактична кількість взагалі зменшилася на 624,1 тис. осіб, що становить 13% від кількості зайнятих у 1999 р. кваліфікованих робітників з професійно-технічною освітою. При цьому кількість зайнятих з цим рівнем освіти серед представників наймолодших вікових груп зменшувалась, і тільки збільшення кількості представників старшої вікової когорти зайнятих з професійно-технічною освітою дозволило зберегти трудовий потенціал кваліфікованих робітників на національному ринку праці. Розподіл зайнятого населення з професійно-технічною освітою за віковими групами у 2014 та 2017 роках показано у табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл зайнятого населення з професійно-технічною освітою за віковими групами у 2014 та 2017 роках

	Кількість зайнятих, тис. осіб		Структура зайнятих за рівнем освіти, %		Зміни розподілу зайнятих з професійно-технічною освітою за віковими групами	
	2014	2017	2014	2017	тис. осіб	п. п.
25–29 років	571	449	12,11	10,76	-122	-1,35
20–24 роки	379	292	8,04	7,00	-87	-1,04
50–54 роки	665	578	14,10	13,85	-87	-0,25
35–39 років	632	548	13,40	13,13	-84	-0,27
30–34 роки	621	544	13,17	13,03	-77	-0,13
45–49 років	643	576	13,63	13,80	-67	0,17
40–44 роки	658	593	13,95	14,21	-65	0,25
15–19 років	38	25	0,81	0,60	-13	-0,21
60–64 роки	96	86	2,04	2,06	-10	0,02
65–70 років	27	37	0,57	0,89	10	0,31
55–59 років	388	444	8,23	10,64	56	2,41
Усього	4716	4174	100	100	-542	

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Ранжування даних розподілу зайнятого населення з професійно-технічною освітою за віковими групами у 2014 та 2017 роках свідчить, що відбувалося “вимивання” кваліфікованих робітників з цим рівнем освіти. Так, у віковій групі 25–29 років

скорочення кількості зайнятих осіб з професійно-технічною освітою у 2014 та 2017 роках було наймасштабнішим і становило 122 тис. осіб або 1,35 п. п., молодь віком 20–24 роки займає другу позицію за масштабом скорочення зайнятих з професійною освітою: їх кількість у цій віковій групі зменшилася на 87 тис. осіб або на 1,04 п. п. Стримуючим ядром, що зберігає трудовий потенціал зайнятих з професійно-технічною освітою, є найстарша вікова група кваліфікованих робітників у віці 65–70 років і представники передпенсійного віку 55–59 років. Завдяки цим двом віковим групам кількість зайнятого населення з професійною освітою збільшилася на 66 тис. осіб або на 2,72 п. п. Старіння та поступовий перехід зайнятого населення з професійною освітою у когорту осіб старшого працездатного, а відтак і непрацездатного віку, відмова молоді від зайнятості, що потребує середнього професійно-кваліфікаційного рівня, призведе до стрімкого скорочення групи кваліфікованих робітників з професійно-технічною освітою у найближчому майбутньому.

Відповідність наведених трендів (скорочення підготовки кваліфікованих робітників у закладах професійної освіти, “вимивання” працівників з групи зайнятих з професійно-технічною освітою) вимогам сучасного ринку праці потребує оцінки збалансованості потреби ринку праці та пропозиції фахівців середнього професійно-кваліфікаційного рівня (табл. 3).

Дані табл. 3 підтверджують теорію “перегріву” національного ринку праці фахівцями з вищою освітою. У 2017 р. у групі технічних службовців було зайнято 37% осіб з повною та базовою вищою освітою. Відповідно до Класифікатора професій, наявність такого рівня освіти для цієї професійно-кваліфікаційної групи не передбачається.

Серед працівників сфери торгівлі та послуг 19,1% зайнятих мали надлишкову вищу освіту, 24,3% кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, рибозведення та рибальства перевищили необхідний освітній рівень. Тільки у двох професійно-кваліфікаційних групах (кваліфіковані робітники з інструментом; робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування) основна частка зайнятих мала адекватний зайнятим посадам рівень освіти, хоча незначна кількість осіб з вищою освітою зайнята і в цих кваліфікаційних групах.

Аналіз стану забезпеченості ринку праці фахівцями, які підготовлені в закладах професійно-технічної освіти, свідчить про недостатнє узгодження попиту та пропозиції робочої сили з професійно-технічною освітою та відсутність ув'язування плану підготовки таких кадрів ринком освітніх послуг і стратегії розвитку ринку праці. Дефіцит на українських підприємствах робітників з професійною освітою може бути викликаний, по-перше, недостатньою пропозицією відповідних фахівців з боку системи підготовки кадрів, по-друге, неготовністю підприємств платити конкурентну заробітну плату. Якщо дефіцит зумовлений браком пропозиції, то завдання може бути вирішене шляхом підвищення еластичності реагування системи професійної освіти на потреби ринку праці. Якщо ж справа в обмеженні попиту, то вихід треба шукати в підвищенні ефективності функціонування підприємств і формуванні конкурентної оплати праці, що дозволяє залучати та утримувати потрібних фахівців.

Таблиця 3

Розподіл зайнятого населення за професійно-кваліфікаційними групами та рівнем освіти у 2017 р., %

	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Усього
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	74,0	1,2	15,0	5,1	4,7	0,0	100
Професіонали	94,8	1,3	3,1	0,4	0,3	0,0	100
Фахівці	25,7	2,0	63,6	5,1	3,3	0,2	100
Технічні службовці	33,7	3,3	25,9	18,4	18,0	0,7	100
Працівники сфери торгівлі та послуг	18,2	0,9	20,9	33,4	25,1	1,5	100
Кваліфіковані робітники сільсько-го та лісового господарств, риборозведення та рибальства	9,8	0,6	13,9	27,0	42,9	5,8	100
Кваліфіковані робітники з інструментом	9,3	0,6	14,9	55,9	17,7	1,6	100
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування	8,2	0,8	16,2	52,2	21,4	1,2	100
Найпростіші професії	6,7	0,5	13,5	30,5	42,5	6,3	100
Всі зайняті	33,0	1,1	19,5	25,8	18,7	1,9	100

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Загальне уявлення про забезпеченість ринку праці фахівцями, які підготовлені в закладах професійно-технічної освіти та належать до середнього професійно-кваліфікаційного рівня, надала аналітична оцінка зайнятих за укрупненими професійними групами. Великі професійні групи дуже неоднорідні, в одну і ту ж групу можуть входити професії з абсолютно різними змістовними компетенціями при однаковому необхідному рівні освіти й близькою складністю виконуваної роботи. Знизити ступінь такої неоднорідності можна за допомогою диференціації укрупнених груп до 4-го знака Класифікатора професій ДК 003:2010. Для аналізу професій і професійних дисбалансів використано інформацію щодо професійної приналежності всіх зайнятих, зареєстрованих безробітних і вакансій, що надається Державною службою статистики України та Державною службою зайнятості за Класифікатором професій на досить детальному рівні.

Дослідження специфіки насиченості ринку праці фахівцями певних професій виявило як найпоширеніші на ринку праці професії середнього професійно-кваліфікаційного рівня, так і професії, які користуються найбільшим і найменшим попитом роботодавців. Класифікатор професій ДК 003:2010 включає понад 300 найменувань професійних назв робіт за класифікаційними угрупованнями, що вимагають професійно-технічної освіти. За даними Державної служби статистики за 2017 р. зайняті у 31 з наявних 300 професій становили 80% від загальної кількості

зайнятих за професіями, що вимагають середнього професійно-кваліфікаційного рівня. Така щільна концентрація зайнятих у невеликій кількості професій говорить про вузьку “спеціалізацію” українського ринку праці, спрямовану на розвиток будівництва та сфери послуг, що зумовлює слабку диверсифікацію економічної діяльності в Україні (табл. 4).

Таблиця 4

Найпоширеніші на ринку праці України професії середнього професійно-кваліфікаційного рівня у 2017 р., %

Найменування професійних назв робіт	Частка зайнятих за професіями, що вимагають середнього професійно-кваліфікаційного рівня
Продавці в магазинах	16,0
Водії автотранспортних засобів і робітники з обслуговування автотранспортної техніки	11,8
Працівники захисних та охоронних служб	6,0
Продавці, які ведуть торгівлю з лотків і на ринках	4,5
Механіки та монтажники сільськогосподарських і промислових машин	3,5
Кухарі	3,1
Електромеханіки та електромонтажники	3,0
Робітники з керування та обслуговування сільсько- та лісогосподарського устаткування	2,6
Працівники з надання послуг пацієнтам лікувальних закладів	2,2
Зварники та газорізальники	2,2
Будівельники, ремонтники споруд і верхолази	2,1
Перукарі, гримери-пастижери та косметики	1,9
Штукатури	1,7
Механіки та монтажники моторних транспортних засобів	1,6
Касири та білетери	1,5
Муляри	1,4
Працівники, які забезпечують піклування та догляд за дітьми	1,3
Верстатники	1,2
Водопровідники та трубопровідники	1,1
Гірники та кар'єрні робітники	1,1
Офіціанти та буфетники	1,1
Швачки та вишивальниці	1,1
Робітники, що обслуговують швацькі машини	1,1
Столяри	1,0
Службовці з інформування (довідок)	1,0
Машиністи кранів, лебідок і подібних установок	1,0
Малярі	1,0
Булочники, кондитери та майстри з приготування кондитерських виробів	0,9
Працівники, які надають індивідуальні послуги на дому, в організаціях соціального обслуговування	0,8
Робітники, які обслуговують установки з очищення нафти та природного газу	0,8

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

За даними табл. 4, у 2017 р. лідерами серед професій, виконання обов'язків за якими передбачає наявність у зайнятих професійно-технічної освіти, були продавці в магазинах (16%), водії автотранспортних засобів і робітники з обслуговування автотранспортної техніки (11,8%) і працівники захисних та охоронних служб (6,0%). Продавці магазинів і працівники захисних та охоронних служб належать до 5-ї укрупненої групи "Працівники сфери торгівлі та послуг", до цієї ж групи належить середній персонал бюджетного сектору, що в цій таблиці представлено медичними працівниками з надання послуг пацієнтам лікувальних закладів (2,2%) і педагогічними працівниками, що забезпечують піклування та догляд за дітьми дошкільних закладів (1,3%). Водії автотранспортних засобів і робітники з обслуговування автотранспортної техніки, які посідають друге місце серед найпоширеніших професій, належать до 8-ї укрупненої групи "Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин". Наявний розподіл найпоширеніших на ринку праці України професій середнього професійно-кваліфікаційного рівня свідчить про розгалуженість сфери послуг, насамперед, торгівлі.

Постановою Кабінету Міністрів України⁴ визначено перелік професій загальнодержавного значення, підготовка за якими здійснюється за кошти державного бюджету. Перелік містив 19 професій, зокрема, токар, фрезерувальник, монтер колій, слюсар з ремонту дорожньо-будівельних машин і тракторів, верстатник широкого профілю тощо. У 2018 р., відповідно до постанови Кабінету Міністрів України⁵, цей перелік доповнено шістьма професіями: зварник; машиніст дорожньо-будівельних машин; монтажник систем утеплення будівель; слюсар з механоскладальних робіт; слюсар-інструментальник; слюсар-ремонтник.

Порівняння переліку професій загальнодержавного значення та найпоширеніших на ринку праці України професій середнього професійно-кваліфікаційного рівня виявило збіг за такими позиціями: верстатник, зварник і тістороб (булочник). Державна підтримка підготовки кадрів за професіями загальнодержавного значення, що здійснюється за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, спрямована на формування трудового потенціалу середнього професійно-кваліфікаційного рівня для виробничої сфери. Фактична структура зайнятих з професійно-технічною освітою свідчить про переважання сфери послуг, зокрема торгівлі.

Поширеність професій сьогодні не є константою. Перенасиченість окремими професіями призводить до дисбалансу на ринку праці та виникнення ризиків, пов'язаних з безробіттям і прекарізацією певних категорій працівників. Дефіцит представників деяких професій, порушуючи рівновагу, створюється поступово. "Вимивання" працівників у цій ситуації спричинене демографічними процесами: стримуючим яд-

⁴ Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку професій загальнодержавного значення, підготовка за якими здійснюється за кошти державного бюджету" від 16.11.2016 р. № 818. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/818-2016-%D0%BF#n8>

⁵ Постанова Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до переліку професій загальнодержавного значення, підготовка за якими здійснюється за кошти державного бюджету" від 21.02.2018 р. № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2018-%D0%BF>

ром, що зберігає трудовий потенціал зайнятих з професійною освітою, є найстарша вікова група кваліфікованих робітників віком 65–70 років і представники передпенсійного віку (55–59 років). Тому для формування закладами професійно-технічної освіти стратегії підготовки робочої сили, що користуватиметься попитом роботодавців у середньостроковій перспективі, важливим є вивчення наявних диспропорцій за професійним складом між зареєстрованими безробітними та вакансіями на українському ринку праці (табл. 5).

Таблиця 5

Топ-20 професій з групи середнього професійно-кваліфікаційного рівня, що найбільшою мірою дисбалансують ринок праці

2017		2018	
Найменування професійних назв робіт	Дефіцит вакансій (-), дефіцит кадрів (+)	Найменування професійних назв робіт	Дефіцит вакансій (-), дефіцит кадрів (+)
Тракторист-машиніст сільсько- та лісогосподарського виробництва	-10704	Тракторист-машиніст сільсько- та лісогосподарського виробництва	-11377
Робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва	-6872	Робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва	-6239
Стрілець	-5423	Листоноша (поштар)	-3440
Продавець непродовольчих товарів	-4928	Стрілець	-3273
Охоронник	-4453	Робітник на лісокультурних (лісогосподарських) роботах	-3066
Робітник на лісокультурних (лісогосподарських) роботах	-3747	Продавець непродовольчих товарів	-2483
Листоноша (поштар)	-2550	Виноградар	-1835
Кухар	-2511	Робітник фермерського господарства	-1656
Робітник фермерського господарства	-2508	Оператор комп'ютерного набору	-1571
Оператор комп'ютерного набору	-2350	Дояр	-1410
Офіціант	1926	Офіціант	3321
Електрогазозварник	2075	Електрогазозварник	3563
Слюсар-сантехнік	2102	Машиніст (кочегар) котельної	3877
Оператор автоматичних і напівавтоматичних ліній верстатів та установок	2527	Слюсар-ремонтник	4761
Слюсар-ремонтник	2887	Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування	4955
Машиніст (кочегар) котельної	3119	Продавець-консультант	5103
Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування	3631	Продавець продовольчих товарів	5321
Водій автотранспортних засобів	4548	Оператор котельні	6420
Швачка	5532	Швачка	8431
Оператор котельні	5741	Водій автотранспортних засобів	14678

Джерело: Розраховано за даними Державної служби зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics>

Професії, які користуються найменшим попитом і кількість представників яких серед зареєстрованих безробітних максимально перевищує кількість вакансій, належать до 4-ої, 5-ої, 6-ої та 8-ої укрупнених професійних груп. Так, оператор комп'ютерного набору та листоноша належать до 4 групи "Технічні службовці", стрілець і продавець непродовольчих товарів (5 група "Працівники сфери торгівлі та послуг"); робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва, робітник на лісокультурних (лісогосподарських) роботах і робітник фермерського господарства (6 група "Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства"); тракторист-машиніст сільсько- та лісогосподарського виробництва (8 група "Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин").

Професії, дефіцит кадрів за якими лишався стабільним у 2017–2018 рр., переважно належали до 7 укрупненої професійної групи "Кваліфіковані робітники з інструментом" (швачка, електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування, слюсар-ремонтник, електрогазозварник) та 8 групи (водій автотранспортних засобів, оператор котельні, машиніст (кочегар) котельної). Крім того, у 2018 р. продавці продовольчих товарів і продавці-консультанти користувалися високим попитом.

Висновки. Таким чином, аналітична оцінка збалансованості потреби ринку праці та пропозиції фахівців з професійно-технічною освітою свідчить про неузгодженість трендів розвитку ринку освітніх послуг і сфери зайнятості. Молодь вже традиційно вважає, що наявність вищої освіти гарантує високий рівень заробітної плати, а роботодавці демонструють готовність наймати фахівців з вищою освітою, плануючи отримати високопродуктивних працівників. Проте в ситуації, коли вищу освіту здобуває більшість молоді, рівень якості цієї освіти виявляється неоднозначним. Певний надлишок зайнятих з вищою освітою у професійно-кваліфікаційних групах, які не потребують найвищого рівня освіти, скорочення підготовки кваліфікованих робітників у закладах професійно-технічної освіти з одночасним "вимиванням" працівників з групи зайнятих з професійно-технічною освітою у найближчому майбутньому призведе до дефіциту відповідної когорти працівників.

Проведений аналіз професій на максимально диференційованому рівні класифікації (до 4-го знака Класифікатора професій ДК 003:2010) дозволив виокремити на українському ринку праці масові професії, що вимагають середнього професійно-кваліфікаційного рівня. Виявлено, що зайнятість сконцентрована приблизно за 30 найменуваннями професійних назв робіт (з 300 існуючих). Щільна концентрація зайнятих свідчить про вузьку "спеціалізацію" українського ринку праці, спрямовану на розвиток будівництва та сфери послуг, що зумовлює слабку диверсифікацію економічної діяльності в Україні.

Аналітична оцінка дисбалансу за професійним складом між зареєстрованими безробітними та вакансіями на українському ринку праці дозволила сформулювати перелік професій, які найбільшою мірою впливають на розбалансування попиту та пропозиції працівників середнього професійно-кваліфікаційного рівня. Визначено, що найконкурентоспроможнішими будуть професії 7-ої укрупненої професійної групи "Кваліфіковані робітники з інструментом", це може слугувати цільовим орієнтиром для оновлен-

ня переліку професій загальнодержавного значення, підготовка за якими має здійснюватися за кошти державного бюджету, та формування стратегії підготовки робочої сили на середньострокову перспективу.

Список використаних джерел

1. Балакірева О.М., Левін Р.Я. Ціннісно-модернізаційний потенціал української системи освіти. *Український соціум*. 2013. № 1 (44). С. 7–32. <https://doi.org/10.15407/socium2013.01.007>
2. Бандур С.І. Стратегічні імперативи розвитку трудового потенціалу України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2013. № 1. С. 5–9.
3. Юрик Я.І., Близнюк В.В. Якість робочої сили як ключовий фактор інноваційного розвитку України. *Економіка та прогнозування*. 2014. № 1. С. 67–86.
4. Гнибіденко І.Ф. Професійна підготовка кадрів (перспективи розвитку). *Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції* : у 2 ч. – Ч. 2 / уклад. : Л.М. Капченко, С.О. Тарасюк, Л.Г. Авдєєв та ін. – К. : ПК ДСЗУ, 2011. С. 26–41.
5. Грїшнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ: Знання, КОО, 2001. 254 с.
6. Колот А.М., Герасименко О.О. Інноваційна праця та її інтелектуалізація як стратегічні вектори становлення нової економіки. *Економіка і організація управління*. 2013. № 1. С. 6–23.
7. Манцуров І.Г., Бараник З.П., Ващаєв С.С., Яценко А.В. Збалансованість попиту та пропозиції на ринку кваліфікованої праці як фактор інноваційного розвитку економіки України: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 381 с.
8. Петрова І. Ринок інноваційної праці: тенденції формування в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2013. № 5. С. 3–7.
9. Льїч Л.М. Структурні трансформації транзитивного ринку праці України: монографія. Київ: Алерта, 2017. 608 с.
10. Левченко О.М., Янішевська А.В. Методичні засади прогнозування потреби в кваліфікованих кадрах на регіональному ринку праці. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=679>
11. International Standard Classification of Occupations. Structure, group definitions and correspondence tables. ISCO-08. Geneva: International Labour Office, 2012. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_172572.pdf
12. Freeman R. The Overeducated American. Academic Press, 1976.

Отримано 10.10.19 та оновлено 11.11.19

References

1. Balakireva, O.M., Levin, R.Ya. (2013). Value-modernizational potential of Ukrainian system of education. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 1 (44), 7-32. <https://doi.org/10.15407/socium2013.01.007> [in Ukrainian]
2. Bandur, S.I. (2013). Strategic imperatives for development of labour potential of Ukraine. *Rynok pratsi ta zajniatist naseleennia – Labour Market and Employment*, 1, 5-9 [in Ukrainian]
3. Yuryk, Ya., Blyzniuk, V. (2014). The quality of the workforce as a key factor of Ukraine's innovative development. *Ekon. prognosuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 67-86 [in Ukrainian]
4. Gnybidenko, I.F. (2011). Professional training (development prospects). In L.M. Kapchenko, S.O. Tarasiuk, L.H. Avdieiev (Eds.), *Topical Problems of Vocational Orientation and Vocational Training of the Population: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference* (pp. 26-41). Kyiv: IPKDSZU [in Ukrainian]
5. Grishnova, O.A. (2001). Innovative labor and its intellectualization as strategic vectors for the emergence of a new economy. Kyiv: Znannia [in Ukrainian]

6. Kolot, A.M., Herasymenko, O.O. (2013). Innovative labor and its intellectualization as strategic vectors for the emergence of a new economy. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 1, 6-23 [in Ukrainian]
7. Mantsurov, I.H., Baranyk, Z.P., Vashchaiev, S.S., Yatsenko, A.V. (2008). Balance of supply and demand in the labour market as a factor of innovative development of the Ukrainian economy. Kyiv: KNEU [in Ukrainian]
8. Petrova, I. (2013). Innovative labour market: trends in Ukraine. *Ukraina: aspekty pratsi*, 5, 3-7 [in Ukrainian]
9. Ilich, L.M. (2017). Structural transformations of the transitive labour market of Ukraine. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]
10. Levchenko, O.M., Yanishevskaya, A.V. (2011). Methodical principles of forecasting demand for skilled workers in regional labour market. *Efektivna ekonomika*, 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=679> [in Ukrainian]
11. International Standard Classification of Occupations. Structure, group definitions and correspondence tables. (2012). ISCO-08. Geneva: International Labour Office. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_172572.pdf
12. Freeman, R. (1976). *The Overeducated American*. Academic Press.

Received on 10.10.19 and updated on 11.11.19